

הרב יעקב קורצמן

חשיבות ההכנה למצווה

פתיחה

כולם יודעים שלפני כל מעשה קיימת פעולת הכנה, אלא שאנו נוטים שלא לייחס חשיבות גדולה מדי לאותה ההכנה, ולראות בה רק כאמצעי שאמור להכשיר את הקרקע ולהכין אותנו לקראת המטרה. גישה זו מתעצמת והולכת בעידן המודרני בו בוחנים כל דבר על פי מבחן התוצאה, ולא בודקים את התהליך שהוביל אל התוצאה.

חז"ל מציינים שיש הבדל בין גוף המצוה למכשירי המצוה, שהם האמצעים המובילים לקראת קיום המצוה, אך אין בכך כדי לפגום בחשיבות הגדולה שמייחסת התורה לתהליך ההכנה. חשיבות זו באה ידי ביטוי לא רק בתחום הרעיוני אלא גם במישור ההלכתי, כפי שנראה להלן.

הכשר מצוה

הגמרא מבחינה כאמור בין גוף המצוה להכשר מצוה, ולכן אומרת הגמרא שאין הלכה כרבי אליעזר במסכת שבת, שאמר שמותר לכרות עצים לעשות פחמים לעשות ברזל לצורך הכנת איזמל למילה. אנו פוסקים כרבי עקיבא שרק המילה עצמה, שהיא גוף המצוה, דוחה את השבת, ומכשירי מילה נחשבים כחלק מהמצוה.¹

גם לעניין חיוב גלות של ההורג נפש בשגגה אומרת הגמרא שיש להבחין בין הכשר המצוה לגוף המצוה.² המשנה במסכת מכות אומרת שהאב המכה את בנו פטור מגלות מכיוון שבמעשה ההכאה הוא עושה מצוה, והגמרא ממשיכה ומבארת שאם הרג בשוגג תוך כדי חטיבת עצים לסוכה או למערכה שבבית המקדש הרי שהוא חייב גלות. מבאר הריטב"א: "אין החטיבה ההיא חשובה מצוה, והכשר מצוה בעלמא הוא...".³

לאבחנה בין גוף המצוה למכשירי המצוה יש השלכות גם בנוגע לדין "העוסק במצוה פטור מהמצוה", שאם נאמר שהעיסוק במכשירי המצוה הוא חלק מהמצוה, הרי שאנו מרחיבים את הפטור של העוסק במצוה. בנוסף לכך קיים הכלל של "עשה דוחה לא תעשה", ואם נקבע שמצות עשה כוללת גם את מכשירי

1 מסכת שבת, דף ק"ל, א, וכן בשו"ע או"ח, של"א, ו.

2 מסכת מכות, דף ח, ב.

3 חידושי הריטב"א, מכות, דף ח', א.

המצווה, הרי שגם מכשירי המצווה ידחו מצות לא תעשה.⁴ השלכה נוספת תהיה לעניין "מצוות צריכות כוונה",⁵ וכן לעניין "אין מעבירין על המצות".⁶

אמנם האבחנה שבין הכשר מצוה לגוף המצווה לא צריכה להוביל אותנו למסקנה שאין חשיבות למעשים ולהכנות לקראת עשיית המצווה. בודאי יש חשיבות גדולה לתהליך הכנה, ויתרה מכך, נראה להלן שלעיתים מיטשטש הקו המבדיל בין גוף המצווה למכשיריה, וגם ההכנה ומכשירי המצווה הופכים להיות לחלק מהמצווה.

שיטת הירושלמי

בנוגע לברכת המצוות אומרת הגמרא במסכת סוכה:

העושה לולב לעצמו אומר ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה. נטלו לצאת בו אומר ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על נטילת לולב ... העושה סוכה לעצמו אומר ברוך שהחיינו וקיימנו כו'. נכנס לישב בה אומר אשר קדשנו במצותיו וצונו לישב בסוכה....⁷

באותו עניין, מדגישה הגמרא במנחות שלא מברכים על העשייה של המצווה: על תפילין של ראש, אומר: ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על מצות תפילין, ואילו לעשות תפילין לא מברך.⁸

הגמרא מבארת שכל מצוה שעשייתה אינה גמר המצווה לא מברכים על העשייה, ורק במצוות כדוגמת מילה או מעקה שעשייתן הוא גמר חיובן, מברכים על עשייתן.

מעירים הראשונים⁹ שלא כך סובר הירושלמי. לשיטת הירושלמי מברכים על עצם עשיית המצווה, וכך כתוב בירושלמי:

העושה סוכה לעצמו אומר ברוך אשר קידשנו במצותיו וצונו לעשות סוכה... העושה לולב לעצמו אומר ברוך אשר קידשנו במצותיו וצונו לעשות לולב ... העושה מזוזה לעצמו אומר לעשות מזוזה ... העושה תפילין לעצמו...¹⁰.

4 עיין בנמוקי יוסף למסכת בבא מציעא דף ט"ז, ב לדפי הרי"ף, לעניין השבת אבידה, שם הוא מבאר שגוף המצווה היא השבת האבידה לבית הבעלים, ואילו ראיית האבדה וההליכה לקראת האבידה הם לא חלק מגוף המצווה, ולכן לא שייך הדין של עשה דוחה לא תעשה בשלב שבו הולכים לקראת האבידה.

5 לדעת פוסקים רבים הכוונה מעכבת במצות מדאורייתא, ואולי הכוונה מעכבת גם בשלב המוקדם של הכשר המצווה.

6 כפי שנראה להלן לעניין מצוות סוכה בשו"ת אבני נזר, אר"ח סימן תנ"ט.

7 מסכת סוכה, דף מ"ו, א.

8 מסכת מנחות, מ"ב, ב.

9 עיין במאירי למסכת סוכה דף מ"ו, א; ובתוספות למנחות דף מ"ב, ב, ד"ה ואילו.

10 תלמוד ירושלמי, ברכות, ט', ג.

למרות שלהלכה לא פוסקים כירושלמי, ולא מברכים על עשיית המצוה,¹¹ הרי שחשוב להראות שלפי הירושלמי מיטשטש ההבדל שבין גמר המצוה לעשיית המצוה, ויש לברך על העשייה, כלומר על פעולות ההכנה המכשירות את המצוה. דומה שתפיסה זו של הירושלמי קיימת גם בבבלי במקרים מסוימים כפי שנראה להלן.

"הכשר קרבן כקרבן"

ראינו לעיל שבעוד שבאופן כללי מבחין הבבלי בין הכשר המצוה לגוף המצוה. לענין חתיית הגחלים לקטורת אומרת הגמרא בתלמוד הבבלי:

"חישב בחתיית גחלים מהו? מכשירי מצוה - כמצוה דמו, או לא? תיקן"¹²

אם הכהן חושב מחשבת פסול בזמן שהוא מבצע אחת מן העבודות שבמקדש הרי שמחשבה זו פוסלת את העבודה. הגמרא שואלת מה יהיה הדין אם הכהן חישב מחשבת פסול בזמן חתיית הגחלים, שהיא פעולת הכנה שנועדה להכשיר את הגחלים לחפינת הקטורת, והיא בבחינת הכשר קרבן, והגמרא נשארה בתיקו. אולם בעוד שהגמרא נשארה בתיקו, הרמב"ם הכריע:

חפינת הקטורת עבודה, והמחשבה פוסלת בה, וכן חתיית הגחלים

לקטורת נפסלת במחשבה, שמכשירי קרבן כקרבן.¹³

הרמב"ם פוסק שמחשבה פוסלת את העבודה גם בשלב ההכנה, ומעניין שהרמב"ם שינה מלשון הגמרא ובמקום לומר "מכשירי מצוה כמצוה" אמר "מכשירי קרבן כקרבן". כלומר: הוא צימצם את העיקרון לדיני קרבנות, ואין כאן הוראה כללית, שהרי הרמב"ם עצמו פסק לענין שבת שלא אומרים מכשירי מצוה כמצוה, ולא פוסקים כרבי אליעזר שמכשירי מילה דוחים את השבת.¹⁴ אולי יש להבחין בין מצוות הקשורות לבית המקדש לבין מצוות אחרות. נראה להלן שייתכן ובמצוות הקשורות לבית המקדש ההכנה תופסת מקום יותר משמעותי ממצוות אחרות.

11 עיין ברמב"ם הלכות ברכות, יא, ח: "כל מצוה שעשייתה היא גמר חיובה מברך בשעת עשייה, וכל מצוה שיש אחר עשייתה צווי אחר אינו מברך אלא בשעה שעושה הצווי האחרון..."

12 מסכת יומא, דף מח ע"ב.

13 הלכות עבודת יום הכיפורים, ה', כז.

14 הלכות מילה, ב', ו.

עשיית הסוכה

הגמרא במסכת מכות אומרת שאין מצוה בחטיבת עצים עבור הסוכה, ולכן אם מצא אדם עצים חטובים הוא יכול לקחת אותם ולבנות מהם סוכה, והוא לא מצווה לחטוב עצים אחרים עבור הסוכה.¹⁵ בפשטות, כוונת הגמרא היא שאין מצוה לא בחטיבת העצים ולא בעשיית הסוכה, אלא בישיבה בסוכה, כשיטת הבבלי שעשיית הסוכה היא רק הכשר מצוה. אולם רש"י מפרש "אין החטיבה מצוה אלא עשיית הסוכה", כלומר שיש מצוה גם בעשיית הסוכה. מדוע רש"י מפרש שיש מצוה בעשיית הסוכה, הרי מדובר בהכשר מצוה?¹⁶ האדמו"ר מסוכוצ'וב בעל האבני נזר, סובר כדברי רש"י שאכן יש מצוה בעשיית הסוכה.¹⁷ הוא אף מביא ראיה לדבריו מהמשנה במסכת שבועות שאומרת: "נשבע לבטל את המצוה, שלא לעשות סוכה, ושלא ליטול לולב, ושלא להניח תפילין..."¹⁸.

המשנה מחשיבה את עשיית הסוכה למצוה, כמו הנחת תפילין ונטילת לולב. אם כן שוב צריך לברר במה שונה הסוכה משאר מצוות, שהרי לשיטת הבבלי אין מצוה במכשירי המצוה?

אולי אפשר לבאר את הדברים לאור הנאמר לעיל, שבדיני קרבנות אנחנו אומרים "הכשר קרבן כקרבן", וסוכה נחשבת במובן מסוים לקרבן. שהרי הגמרא במסכת סוכה מביאה את הברייתא הבאה:

תניא, רבי יהודה בן בתירה אומר: כשם שחל שם שמים על החגיגה כך חל שם שמים על הסוכה, שנאמר חג הסוכות שבעת ימים לה', מה חג לה' - אף סוכה לה'.¹⁹

רבי יהודה בן בתירה דורש את המילה "חג" במשמעות של "חגיגה", ומקיש את הסוכה לקרבן חגיגה. כשם שקרבן חגיגה הוא קודש לה' ואסור בהנאה, כך גם הסוכה היא לה' ואסורה בהנאה. בעלי התוספות אומרים שלא מדובר כאן באסמכתא בעלמא, אלא בדרשה גמורה, ועצי הסוכה נאסרים בהנאה

15 מסכת מכות, דף ח', א.

16 כדברי המהר"ח אור זרוע בתשובותיו סימן י"א: "כל הני עיקר (סוכה, תפילין ומילה) מצוותן אינו העשייה, אלא שהמילה חתומה בבשרו, וכן ישיבתו בסוכה, וכן תפילין המונחין בראשו ובזרוע..."

17 שו"ת אבני נזר, או"ח סימן תנ"ט. כתוצאה מכך שיש לדעת האבני נזר מצוה בעשיית הסוכה, פוסק האבנ"ז (שם) שאם נופלת שבת בין יום הכיפורים לסוכות, חייבים לסיים לבנות את הסוכה לפני שבת, שאם לא יסיימו את הסוכה לפני שבת, יש בכך משום "אין מעבירין על המצוות".

18 מסכת שבועות, דף כט ע"א.

19 מסכת סוכה, דף ט ע"א.

מדאורייתא.²⁰ כך גם משמע מהרמב"ן שכתב: "ועצי הסוכה נמי בעודה קיימת הקדש גמור לשמים הוי".²¹ אם אכן מקישים את הסוכה לקרבן, מבוארים דברי רש"י במסכת מכות שאמר שיש גם מצוה בעשייתה, שהרי הכשר קרבן כקרבן, והכשר סוכה כסוכה.²²

הדלקת הנרות במקדש

במקדש מצאנו שפעולות ההכנה תוספות מקום מרכזי, ולעיתים מיטשטש ההבדל בין ההכנה למצוה עצמה.

כך ניתן לראות למשל לעניין הדלקת נרות המנורה. מצוות הדלקת הנרות נאמרה דווקא לכהנים, כפי שאומרת התורה: "דבר אל אהרן... בהעלותך את הנרות", ומעניין שהגמרא במסכת יומא אומרת "הדלקה לאו עבודה היא"²³, וממילא הכהן חייב להיטיב את הנרות ולהכין אותם להדלקה, אך הוא לא חייב להדליק את המנורה. תמוה הדבר שהטבת הנרות, שהיא הכנה להדלקה, הופכת להיות עיקר העבודה, בעוד שההדלקה עצמה שהיא לכאורה מטרת ההטבה, כשרה אפילו בזר. הרמב"ם סובר שאף לכתחילה יכול לעמוד ישראל מחוץ להיכל ולהדליק את המנורה, ולאחר מכן יכניסו את המנורה להיכל.²⁴ הדברים עולים בקנה אחד אם האמור לעיל, שבענייני הקרבנות ההכנה מהווה חלק מהמצוה.

שמחת בית השואבה

המשנה במסכת סוכה אומרת שהיתה שמחה גדולה בזמן ששאבו את מי השילוח, ורש"י מבאר שכל השמחה היתה בגלל נסוך המים.²⁵ התוספות מביאים את דברי הירושלמי שהשמחה נקראת בית השואבה משום שמשם היו שואבים

20 סוכה שם, תוס' ד"ה מנין.

21 חידושי הרמב"ן למסכת שבת, דף מ"ה, א. עיין גם ברשב"א בספר עבודת הקודש, שער ב סק"ו, שאמר שיש בסוכה קדושה של ממש, והוא מתלבט האם מדובר בקדושת דמים או בקדושת הגוף.

22 יש פוסקים שסוברים שאין קדושת הסוכה כקדושת הקרבן, כך לדוגמא סובר הט"ז, באו"ח סימן תרל"ח, סק"ג. וייתכן שהמהר"ח או"ז בתשובותיו בסימן יא, שהבאנו לעיל, שחולק על רש"י וסובר שאין מצווה בעשיית הסוכה, הבין כדברי הט"ז שאין קדושת הסוכה כקדושת הקרבן, ואמכ"ל.

23 מסכת יומא, דף כ"ד, ב.

24 הלכות ביאת מקדש, ט', ז. אמנם הראב"ד שם חולק וסובר שרק בדיעבד מותר לזר להדליק את המנורה, אלא שבין לרמב"ם ובין לראב"ד אם ישראל מדליק את המנורה הוא מקיים בכך את המצוה.

25 דף נ', א, רש"י ד"ה בית השואבה.

רוח הקודש.²⁶ המהרש"א מבאר שלירושלמי היה קשה מדוע קוראים לשמחה שמחת "בית השואבה", הרי המצוה היא ניסוך המים והשאיבה היא רק הכשר המצוה, ומדוע לא קראו לשמחה "שמחת בית ניסוך"?²⁷ לפי דרכנו יש לומר שרואים מכאן שלא רק המטרה חשובה, אלא גם האמצעים שמובילים ומכשירים את המטרה. לכן החכמים קבעו את השמחה בזמן השאיבה, למרות שגוף המצוה הוא הניסוך, כמו שמצאנו לענין הטבת הנרות וחתית הקטורת.

יש להבין מדוע תופסת ההכנה מקום מרכזי יותר בהקשר לבית המקדש? ייתכן והתשובה לכך נעוצה במחלוקות בית שמאי ובית הלל. בחסידות מבואר שבית שמאי הולכים אחרי המציאות בכח ולא בפועל, בעוד שבית הלל הולכים אחר המציאות בפועל.²⁸ נמצא שבית שמאי מתמקדים יותר בתהליך שמוביל למטרה, ולכן רבי אליעזר שהיה מתלמידי בית שמאי²⁹ הגיע למסקנה שגם מכשירי מילה דוחים את השבת. ואמנם ההלכה היא כבית הלל, אך לעתיד לבוא אומר האר"י שהלכה כבית שמאי,³⁰ שהרי בעולם מתוקן יותר ניתן להרגיש את הקדושה של המצוה גם בשלב של ההכנה, ואין כל כך הבדל בין הכשר המצוה למצוה עצמה - בין כך ובין כך מקיימים את רצון הבורא. ייתכן שלכך התכוון הרב קוק באורות התשובה בעניין החטא שחטאה הארץ שהוציאה "עץ עושה פרי".³¹ הארץ חשבה שלעץ אין חשיבות עצמית והיותו הוא רק משמש כהכשר והכנה לפרי, ולכן לא הוציאה הארץ "עץ פרי עושה פרי", אלא "עץ עושה פרי". אולם בעולם מתוקן שבו "טעם העץ כטעם הפרי"

26 דף נ', ב תוספות ד"ה חד תני.

27 מהרש"א חידושי אגדות, סוכה, נ', ב ד"ה דכתיב ושאתם מים. אמנם הירושלמי סובר שמכשירי מצוה כמצוה, וגם שאיבת המים היא חלק ממצוות ניסוך המים, ולכן מובנת השמחה בזמן השאיבה. ייתכן שהירושלמי ציין ששם היו שואבים את רוח הקודש, כדי להסביר לנו מדוע עיקר השמחה הייתה דווקא בזמן השאיבה ולא בזמן הניסוך, למרות שגם הניסוך הוא חלק מהמצווה.

28 עיין בתניא, אגרות הקודש, פרק יג. וכן בספרו של הרב זיון, לאור ההלכה, עמ' שב – שט, ששיטת בית שמאי נובעת מכך ששורשם מבחינת גבורה, ובית הלל מידת החסד.

29 רבי אליעזר מכונה "שמות", ועיין ברש"י למסכת שבת, קל ע"ב, שעל פי הירושלמי הוא מכונה כך היותו והוא מתלמידי שמאי.

30 וכמו שמביא ר' צדוק הכהן מלובלין, פרי צדיק בראשית לחנוכה: "היינו דהלל היה מסיטרא דרחמי דרגא דאברהם ושמאי היה מסיטרא דדינא גבורה דרגא דיצחק... וכן כתב האריז"ל שלעתיד יהיה ההלכה כבית שמאי".

הערת המערכת: הדברים האלו מובאים בתוספות חדשים למשניות בריש פרק א משנה א של מסכת אבות באריכות בשם הרב לוי יצחק מברדיטשוב זצ"ל.

31 אורות התשובה פרק ו.

לא בוחנים את הדברים רק לפי התוצאה הסופית, ואין הבדל מהותי בין העץ ובין הפרי. אמנם בעולמנו יש הסתר וקשה להרגיש את הקדושה כבר בשלב ההכנה, אך לעתיד לבוא נחזור למצב המתוקן.

"כמה גדולים מעשי חייא"

ראינו שלעיתים מיטשטש הקו המפריד בין הכשר המצוה לגוף המצוה, ולעיתים ההכנה הופכת להיות חלק מהמעשה. עקרון זה בולט יותר בתלמוד הירושלמי, אבל גם בבבלי מצאנו בהלכות הקשורות למקדש שהכשר קרבן כקרבן, וייתכן שהדבר קשור גם למחלוקות בית שמאי ובית הלל, ולעתיד לבוא לא נפריד בין התהליך המכשיר את המצוה, למצוה עצמה.

אמנם לעניין לימוד התורה אומרת הגמרא, גם בתלמוד הבבלי, שיש חשיבות מכרעת לתהליך ההכשרה וההכנה. הגמרא מספרת על רבי חייא שזרע זרעי פשתן, עשה מהפשתן רשתות, צד ברשתות צביים, האכיל את בשרם ליתומים, הכין מגילות של קלף מעורם של הצביים וכתב על אותם המגילות חמישה חומשי תורה. לאחר מכן הוא לקח את המגילות והלך למקום שאין בו מלמדי תינוקות, ולימד שם את התינוקות תורה. רבי חייא אמר שמעשיו גרמו לכך שלא תשכח תורה מישראל, ועל כך מביאה הגמרא את דברי רבי "כמה גדולים מעשי חייא".³²

צריכים אנו להבין, אם רצה רבי חייא שלא תשכח תורה מישראל, הלא די בכך שילך למקומות שאין בהם מלמדי תינוקות וילמד אותם תורה ויקיים את המצוה בהידור, ומדוע ביזבז רבי חייא מזמנו היקר על מנת לזרוע פשתן ולהכין רשתות וכו'? המהרש"א מבאר שכל מעשיו של רבי חייא היו לשם שמים בתכלית הטהרה מהתחלה ועד לתוצאה הסופית, ואם הוא לא היה צד צביים אלא קונה את הבהמה לצורך העור שלה, הרי שהיתה נכנסת גם כוונתו של המוכר שהיא לא לשם שמים, ולימוד התורה היה נפגם בכך. נמצא שבלימוד תורה התהליך משפיע על התוצאה הסופית, וקשה מאוד להפריד בין האמצעי למטרה - בין הכוונה למעשה. בניגוד למחלוקת שראינו לעיל בין התלמודים, כאן לא עוסקים בפן ההלכתי הצרופ, אלא בפן המחשבתי, ודומה שלית מאן דפליג שאין משמעות לתוצאה ללא ההכנה וההכשרה המתאימה.³³ מכאן שעלינו לשים אל ליבנו שכאשר עוסקים בחינוך ובלימוד תורה, חייבים

32 מסכת בבא מציעא, דף פ"ה, ב.

33 עיין לדוגמא בדבריו של ר' צדוק הכהן מלובלין בקדושת שבת מאמר ב: "וכל אחד כפי מדרגתו והשגתו וכפי הכנתו בימי החול לבוא אל הקודש דמי שטרך בערב שבת יאכל בשבת. שאף על פי שהיום מעצמו קדוש לאדונינו. מכל מקום אין האדם משיג קדושתו אלא כפי מה שהוא כלי מוכן לקבל". עיין עוד בענין ערך ההכנה בפן המחשבתי בספרו של הרב נבנצאל, שיחות לספר ויקרא, עמ' צא.

אנו להיזהר מאוד שלא להתמקד יותר מדי בתוצאה הסופית - במבחנים וכדו', אלא לייחס חשיבות גדולה להכנה ולהכשרה של התלמידים, ולחנך אותם בטהרה כרבי חייא, ורק מתוך כך יהיה ערך אמיתי לתוצאה הסופית.